

## Nā Ana Mākau ‘Ōlelo - Papa 3

Ke Kumuhana	Ka Mākau	Ka Helu	Ke Ana	Ka Ho‘ākāka
Ka ‘Ōlelo	Ka ‘Ōlelo Walewaha (1.1)	3-4.O.1 (Ka Pane Piha)	Pane piha ‘ia nā nīnau me ka ‘ōlelo mōakāka.	Pane ma ka māmala‘ōlelo piha, e ho‘ohana i ka ‘ike mai kekahi kumu waiwai mai, e like ka ha‘ina nīnau me ka nīnau, e kūpono ka ho‘ohana ‘ia o ka pilina‘ōlelo e mōakāka ai ka ha‘ina.
		3-4.O.2 (Ka Pane Piha)	<b>Ho‘opuka ‘ia ka ‘ōlelo:</b> a) e kuhikuhi pono ai iā ha‘i i kekahi hana e) e hō‘ike ai i ke ‘ano o ka haumana a me kona mana‘o pono‘ī i) e kāko‘o ai i ko ka haumāna mana‘o me nā la‘ana kūpono (2+)	
		3-4.O.3 (Ka Pane Piha)	<b>Wehewehe pono ‘ia ke ka‘ina o kekahi hana a i ‘ole kekahi mo‘olelo ma o ka helu papa ‘ia o nā ‘ānu‘u o ia hana</b>	E maopopo i ka haumana ka ‘ōlelo kūpono/ pilina‘ōlelo kūpono e helu ai a e ho‘oka‘ina ai.  (E la‘a: ‘akahi-‘alua/ mua-waena-hope.)
		3-4.O.4 (Ka Pane Piha)	<b>Puana pono ‘ia nā hua ‘ōlelo e mōakāka ai ka ‘ōlelo.</b>	No ka pono o ka puana, inā ‘a‘ole e hiki ke maopopo ka ‘ōlelo o ka haumana no ka hemahema o ka puana, ‘a‘ole nō ia he puana pono. Pili pū kēia i ka hiki iā ia ke ‘ike i ka puana pono ‘ia o ka ‘ōlelo ma o kona ‘apo pono ‘ana i ka ‘ōlelo e ‘ōlelo ‘ia mai iā ia.

		3-4.O.5 (Ka 'Ikena 'Ōlelo Hawai'i)	Ho'opuka 'ia ka 'ōlelo e kū ana i ka pō'aiapili kūpono.	Ua pili i ka hua lelikona.  (E la'a: Lō'ihī ke kanaka-Ki'eki'e ka pali.)
	Ka Ho'omaopopo (1.2)	3-4.O.6 (Ka Ho'olohe)	Pa'a ka mana'o o nā pilina kūpono a me nā hua'ōlelo kūpono e komo ai i ke kūkā kama'ilio.	E pa'a nā hua'ōlelo a pau e pono ai nā kumuhana a'o o nā papa a pau o ka pae Papa 3.
		3-4.O.7 (Ka Ho'olohe)	Ha'i hou i kekahi mo'olelo e hō'ike ai i ka maopopo o kā ka haumana i lohe ai.	E hō'ulu'ulu ka haumana i ka mana'o nui o kekahi 'ōlelo i 'ōlelo 'ia mai.
<b>Ke Mele/ Oli</b>	Ka Ho'opa'ana'au (2.1)	3-4.MO.1 (Ka 'Ikena Mele/Oli)	Pa'a kekahi ha'awina no loko o ke mele e ho'onui ai i ka 'ike haumana.	Pa'ana'au nā inoa 'āina, nā inoa mo'okū'auhau Hawai'i, ka 'ike ku'una o loko o ke mele/oli.
	Ka Leo Mele/ Oli (2.2)	3-4.MO.2 (Ka Ho'opili)	Mele a oli 'ia ke mele/ oli ma ka pō'aiapili kūpono no ia pae.	Ho'ohana 'ia nā mele a me nā oli e mahalo ai, e hā'awi ai i ke aloha a me ke noi komo 'ana.
<b>Ke Kākau</b>	Nā 'Ano Kākau (3.1)	3.K.1 (Ka Palapala Mo'olelo)	Hō'ike 'ia ka loina ku'una a me nā mahele ko'iko'i o ka mo'olelo.  ***Loina Ku'una- ka 'ike i ka'a mai ka wā mai o ke Kumulipo a i nā kūpuna a hiki mai i o kākou nei. He loina ia i pili i ka 'uhane a me ka wā mai o nā 'ōlelo no'eau.***  ***Mahele Ko'iko'i- nā mahele i kū i ke 'ano o nā mo'olelo i waiho 'ia e nā kūpuna i pili i ka 'Āina, ka Mo'okū'auhau a me nā Ha'awina Kupuna.***	E hō'ike i ka ho'opili 'ana i ke 'ano kākau o ke au kupuna; ka pilina 'ohana o ka mea nona ka mo'olelo 'o ia ho'i, ka hāme'e nui; ka pilina o ka mo'olelo i ka 'āina; kekahi loina a i 'ole ha'awina ku'una; nā 'ōlelo no'eau i ma'a i kēia pae.
		3.K.2 (Ka Palapala Mo'olelo)	Kākau 'ia ka 'ōlelo e launa ai me ka pō'aiapili me ka ho'onohonoho pono 'ana i nā mana'o.	E koho pono 'ia nā 'ōlelo no ke kākau leka 'ana, ka ha'i 'ōlelo 'ana i mua o nā anaina 'oko'a, ka mo'olelo ho'onānea.
		3.K.3 (Ka Palapala Wehewehe)	Ho'olauna 'ia ke kumahana kākau me ka mōakāka me ka helu papa 'ana i ka 'ike o ka mo'olelo ma ke ka'ina kūpono.	E kākau me ka hō'ike 'ana i kekahi lekapī; ka wehewehe 'ana i ke 'ano o kekahi hana mai kīnohi a pau; ka wehewehe i ke 'ano o kekahi mea ma kekahi ka'ina mōakāka.

		3.K.4 (Ka Palapala Wehewehe)	<b>Kākau me nā hua‘ōlelo e wehewehe ai i ke kumuhana kākau.</b>	Pili kēia ana i nā Hualekikona, ‘o ia ho‘i, ke koho ‘ana i nā hua‘ōlelo kūpono no ka pō‘aiapili. No ka hiki i ka haumana ke koho ma waena o kaula ma kahi o aho, pōhaku ma kahi o ‘eho, holo ka i‘a ma kahi o ‘au ka i‘a, lō‘ihi ke kanaka ma kahi o ki‘eki‘e ke kanaka, ka‘aka‘a ka maka ma kahi o wehe i ka maka, wehe i ka puka ma kahi o hemo ka puka, pili ka maka ma kahi o pani i ka maka, pani i ka wai ma kahi o ho‘opio i ka wai.
		3.K.5 (Ka Palapala Kūpale Mana‘o)	<b>Kūkulu mōakāka ‘ia kekahi mana‘o me ka wehewehe pū.</b>	E kākau me ka hiki ke ‘apo ma‘alahi ‘ia ka mana‘o. E wehewehe pū me ho‘okahi a ‘oi la‘ana e kāko‘o ai i ia mana‘o. E māka ‘ia kēia ‘ano kākau ‘ana me ka “no ka mea” ‘o ia ho‘i, “E mana‘o au pēia NO KA MEA .....”.
		3.K.6 (Ka Palapala Kūpale Mana‘o)	<b>Pane mōakāka ‘ia ka nīnau no nā kumuhana a me nā pō‘aiapili kūpono no kēia pae.</b>	E kākau me ke kāko‘o ‘ia o ka mana‘o nui. E noi‘i i nā kumu waiwai (2+) no ka ‘ikepili i pili i nā kumuhana e hoihoi ai ka haumana. E ho‘okomo pū i ka la‘ana ‘ikepili (1+) e kūpale pono ai i ka mana‘o nui.
	Nā Loina Mo‘olelo (3.2)	3.K.7 (Ka Mo‘okū‘auha u)	<b>Helu ‘ia ka mo‘okū‘auhau ‘ohana o nā me‘e.</b>	‘O MEA ke kāne, ‘o MEA ka wahine. Hānau ‘ia ‘o MEA he ali‘i. Ma kekahi ‘ano, hō‘ike ka haumana i ka mo‘okū‘auhau o ka mea nona ka mo‘olelo e loa‘a kekahi ‘ike no kona kulana a i ‘ole no ke ‘ano o kona ‘ohana.

		3.K.8 (Ka Pilina 'Āina)	<b>Helu 'ia kekahi inoa o ka 'āina a me kekahi mau inoa 'ē a'e i pili i ia wahi.</b>	I ka mo'olelo a ka haumana, e hō'ike 'ia nā inoa (1+) i pili i ka 'āina e holo ai ka mo'olelo. E la'a 'o ka inoa makani, kai, wai, waii, 'āpana 'āina, pu'u, mauna a pēlā aku.
		3.K.9 (Ka Ha'awina 'Ike Ku'una)	<b>Helu 'ia kekahi ha'awina nui i pili i ka 'ike ku'una.</b>	Ua wehewehe 'ia ma luna a'e nei ka mana'o o "loina ku'una." I loko o ia mau loina, he mau ha'awina e a'o ai, no laila e ho'okomo 'ia kekahi ha'awina no'eau o nā kūpuna i ho'oili ai ma luna mai o kākou nei. E la'a, he mau 'ike no ke 'ano o ka nohona a me nā mana'o o ia wā mai ke kuana 'ike mai o ua po'e lā. No ke kanu 'ana i ka lā'i i ke kihi o ka hale, ka 'ōlelo hāwanawana 'ana ma ka wao nāhele, ke kūkala 'ole aku i ka po'e ma mua o ka lawai'a 'ana, nā lawena laulā o ia wā.
		3.K.10 (Ka Ha'awina 'Ike Ku'una)	<b>Wehewehe 'ia ka pilina o ka ha'awina ku'una i nā hāme'e.</b>	Ma ke Ana 3.K.9, he ha'awina ku'una i helu 'ia ma loko o ka mo'olelo. No laila, e ho'okomo ka haumana i kekahi 'āpana 'ike e wehewehe ai i ka pilina o ia ha'awina i nā hāme'e o kāna mo'olelo. E hō'ike 'ia ke kumu i koho 'ia ai ka ha'awina o luna a'e nei. Ma ka mo'olelo no Pūnia, pili nā ha'awina lawai'a iā Pūnia no ka mea ua ho'ohana 'o ia i ia 'ike e ho'opākele ai i kona ola. E hō'oiā 'ia kēia mana'o me 1 a 'oi la'ana.

Nā Loina Kākau (3.3)	3.K.11 (Ka ‘Ōlelo No‘eau)	<b>Ho‘okomo ‘ia nā ‘ōlelo no‘eau no ka wehewehe ‘ana i kekahi mana‘o mai ke kuana‘ike Hawai‘i.</b>	E ‘ai i kekahi, e kāpī i kekahi. He ‘ōlelo no‘eau ia no ke ‘ano kūpono o ka mālama ‘ana i nā kumu waiwai o kākou Hawai‘i. Mai ‘uha‘uha. Inā ua pili ke kumuhana mo‘olelo i ka mālama ‘ana i ke kumu waiwai, ua kō kēia ana no ka mea ho‘ohana a ho‘okomo pono ‘ia ka ‘ōlelo no‘eau ma ka pō‘aiapili kūpono.
	3.K.12 (Ke Kiko a me ka Pela)	<b>Pololei ka pela ‘ana a me ka ho‘ohana ‘ana i nā kiko.</b>	Ho‘omaka nā māmala‘ōlelo ma ka Hua Nui/ Ma‘aka a pau i ke Kiko Pau/ Kiko Nīnau a i ‘ole ke Kiko Pū‘iwa. Pela ‘ia me nā kahakō a me nā ‘okina e ‘ike pono ai i ka mana‘o o ka hua‘ōlelo e pela ‘ia. ‘Okō‘a ‘o ĀU a ‘oko‘a ‘o A‘U. Ma ka pela pololei wale ‘ana nō e ‘ike ai i ka mana‘o o ka haumana.
	3.K.13 (Ka Ho‘oponopon o Kākau)	<b>E kūkulu pono ‘ia nā māmala‘ōlelo me ka ho‘olauna pono ‘ana i ka mana‘o nui a me ka pani pono ‘ana.</b>  ***Ho‘olauna ‘ia ka mana‘o me ka ho‘ohana ‘ana i kekahi ‘ike mai ke kumuhana/nīnau mai. A laila, ho‘ohui ‘ia ka mana‘o nui o ka haumana ma o ka ho‘okomo ‘ana i ka “no ka mea.”***	La‘ana:  KUMUHANA: E wehewehe mai i ke kumu e ‘ono ai ‘oe i ke ‘ahi.  HA‘INA KĀKAU: ‘Ono au i ke ‘ahi no ka mea ua palupalu ka ‘i‘o ke ‘ai mai.
	3.K.14 (Ka Pilina ‘Ōlelo)	<b>Ho‘ohana ‘ia nā analula kūpono no kēia pae.</b>	E pa‘a ma ke emi loa ka He/‘O, Aia a me nā Painu. Pēia pū nā poke ‘ōlelo e ho‘ohui ai i ‘elua mana‘o ‘oko‘a e like me No Ka Mea, Ma Muli O, Ma Mua O a me nā ‘ami ‘a‘ano/hopena. Ma kēia pae, ho‘omaka ‘ia ke koi ‘ana e wehewehe mōakāka ‘ia ka mana‘o o ka haumana.

		3.K.15 (Ka Pilina 'Ōlelo)	<b>E pa'a loa ke kākau 'ana i nā māmala 'ōlelo piha a pololei.</b>	E māka 'ia nā ha'ina/ painu ma ke kulana wā kūpono. "Ua" inā ua hana 'ia; "E...ana" inā he mau nō ka hana 'ia. E ho'ohana pono 'ia nā 'ano 'ami 'oko'a no ka ha'ina/ painu kūpono.
		3.K.16 (Ka Pilina 'Ōlelo)	<b>E kākau ma ka paukū.</b>	He 4 māmala'ōlelo ka paukū no kēia pae.
		3.K.17 (Ka Pilina 'Ōlelo)	<b>E hō'akāka i ke 'ano o kekahi mea.</b>  ***'Ano- ma kēia Ana 'o "ke 'ano o kekahi mea" kāna hana, kona hi'ohi'ona, kona wai ho'olu'u, kona nui a pēla aku.***	E ho'ohana i nā kāhulu a me nā hunekuhi. La'ana: Kāhulu; Puke Makemakika ma kahi o Puke. Pepa ma kahi o Pepa Laina/ Kala.  Hunekuhi; "Ua hele mai 'o ia" ma kahi o "Ua hele 'o ia" 'oiai e kuhi ana kekahi i kona hiki 'ana i mua ou ma kahi o kāna hana e hiki aku ai i kekahi wahi.  "Ua hele 'o ia" ma kahi o "Ua kalaiwa 'o ia."
<b>Ka Heluhelu</b>	Nā 'Ano Heluhelu (4.1)	3.H.1 (Ka Heluhelu Mo'olelo)	<b>Kūkulu ka haumana i kona mana'o</b> a. ma o nā la'ana mai ka mea āna i heluhelu ai. (1+ a 'oi la'ana) e. ma o ke kuhi 'ana i ka mana'o o ka mea kākau.	
		3.H.2 (Ka Heluhelu Mo'olelo)	<b>Wehewehe 'ia ke ka'ina hana o ka mo'olelo</b>	Pili kēia i ka hiki i ka haumana ke 'ike i ke ka'ina o nā hana, ka mo'okū'auhau hāme'e a me ke ka'ina o ke komo 'ana i ka mo'olelo, nā 'āina i kipa 'ia a pēlā aku. I mea kēia e ho'omaopopo ai i ka pilina o ke ka'ina mo'olelo, ka mana'o nui a me nā ha'awina o loko.

		3.H.3 (Ka Heluhelu Mo'olelo)	<b>Ho'ohālikelike 'ia ka po'e o ka mo'olelo, 'o ia ho'i, nā me'e a me nā hāme'e.</b>	Ho'ohālikelike 'ia nā hāme'e ma o ka hō'ike 'ana i ko lākou mau mana'o e 'ike ai i ka like a me ka 'oko'a o lākou. Pēia pū nō ka ho'ohālikelike 'ana i ko lākou mau 'ano.  (E la'a: mākonā kekahi a 'olu'olu kekahi.)
		3.H.4 (Ka Heluhelu Mo'olelo)	<b>'Ike 'ia nā mahele nui o ka mo'olelo a me ko lākou waiwai.</b>	Maopopo ka wehewehena, ka panina, ka hihia nui, ka wahi a me ka wā o ka mo'olelo; me ka hiki ke wehewehe i ke 'ano o ia mau mahele.
		3.H.5 (Ka Heluhelu Mo'olelo)	<b>Maopopo ka mana'o o ka hua'ōlelo hou ma o ka pō'aiapili a me nā ki'i.</b>	"Ua hana mau 'o MEA i kēia hana a lilo ia hana i hana kuluma." Unuhi ka haumana i ka 'ike no kekahi hua'ōlelo hou ma ka nānā 'ana i ka mana'o o nā hua'ōlelo ma kahi o ia hua'ōlelo hou.
		3.H.6 (Ka Heluhelu Ho'onui 'Ike)	<b>Hō'ulu'ulu 'ia ka mo'olelo e pane pono ai i kekahi nīnau e pili ana i ka mo'olelo a me nā ki'i o ia mo'olelo.</b>	Ho'opōkole 'ia ka mo'olelo ma ka paukū e hō'ike ai i nā hanana/ mana'o nui o ka mo'olelo. Kahaki'i 'ia ka mo'olelo e maopopo ai ka 'ike ko'iko'i o ia mo'olelo. Pili loa kēia ana i ka hiki i ka haumana ke unuhi i ka mana'o nui o kekahi mo'olelo me ka ha'i hou aku ma ke 'ano he kuhi pōkole.
Nā Loina Mo'olelo Hawai'i (4.2)	3.H.7 (Ke Kuana'ike)	<b>Mālama 'ia ka 'ikena ku'una a me ke kuana'ike Hawai'i</b>	He 'ano 'ikena kālailai heluhelu ke wehewehe 'ia nei. Inā 'o Makali'i ka inoa o ka me'e o kekahi mo'olelo, hiki i ka haumana ke 'ike i ka pilina ma waena o ia inoa a me ka huihui	

				hōkū, malama, ka manō, ka Makahiki a i 'ole ka wa'a paha.
		3.H.8 (Ke Kuana'ike)	<b>'Ike 'ia ka 'oko'a o ka mana'o o ka hua'ōlelo ma ka loli 'ana o ka puana 'ia.</b>	Ma ka loli 'ana o ke kahakō a i 'ole ka 'okina e 'ike ai. Malama ma kahi o Mālama; Pā'ū ma kahi o Pa'u ma kahi o Pau. Ku'i ma kahi o Kui.
		3.H.9 (Ka Ha'awina 'Ike Ku'una)	<b>Unuhi 'ia nā loina ku'una i helu 'ia i ka mo'olelo.</b>	Hiki i ka haumana ke kuhi i nā loina ku'una āna i 'ike ai ma ka heluhelu 'ana i ka mo'olelo. Inā e lei 'ia i lei lā'i, he pale ia ma muli o ke 'ano o ka lau.
	Nā Loina Heluhelu (4.3)	3.H.10 (Ka Poeko Heluhelu Waha)	<b>Ua pa'a nā pilina'ōlelo a me nā hua'ōlelo e heluhelu ai i nā mo'olelo no ia pae me ka maopopo.</b>	Ma ke emi loa; He/'O, Aia, Nā Ha'ina/Painu me ka hō'ole. Inā ua heluhelu nui ka haumana, e piha kūpono ana kāna waihona hua'ōlelo no ia pae.
		3.H.11 (Ka Poeko Heluhelu Waha)	<b>Poeko pono ka heluhelu waha no ka 'apo 'ana i ka mana'o o ka mea e heluhelu 'ia.</b>	E 'ike i ka pilina ma waena o nā hua'ōlelo a pau o ka māmalā'ōlelo. Ma ka heluhelu 'ana, he kōkua ka poeko o ka heluhelu 'ana i ka ho'omaopopo 'ana i ka mana'o o ka mea e heluhelu 'ia. He kāko'o ka heluhelu 'ana o ka haumana i ka paukū nūpepa kahiko i kākau 'ia me ke komo 'ole o ka 'okina. Ma o kēia 'ano heluhelu 'ana e koho ai ka haumana i ka hua'ōlelo kūpono no ia pō'aiapili.
		3.H.12 (Ke Kaona)	<b>Wehewehe 'ia ka mana'o nui o kekahi 'Ōlelo No'eau e hō'ike ai i ke kuana'ike Hawai'i.</b>	Ma ka wehewehe 'ana i kekahi 'ōlelo no'eau, hiki i ka haumana ke hō'ike i ka pilina o ka mana'o nui o ia 'ōlelo no'eau i ka nohona ma mua a me ka nohona nei.
		3.H.13 (Ke Kaona)	<b>'Ike 'ia ho'i he nīnau ka Nane e pane ai.</b>	"Ka wai kau i ka lewa." 'A'ole nō nā nane i nīnau pinepine 'ia ma ke 'ano



				<p>he nīnau ma‘amau. E a‘o ‘ia nā nane e ho‘omaka ai ka haumana e ‘ike i ke kino o ka nane a me ke ‘ano o ka pane ‘ana. Inā ua ‘ike ka haumana he nīnau ka nane a ho‘ā‘o ‘o ia e pane, he kō kēia ana.</p>
		<p>3.H.14 (Ke Kaona)</p>	<p><b>‘Apo ‘ia nā mana‘o pālua o kekahi ‘ōlelo e hō‘ike ai he Kaona nō ia ‘ano mana‘o.</b></p>	<p>Ma ke mele “Mele ‘Ai Pōhaku” a i ‘ole “Kaulana nā Pua,” he mau mana‘o ko Pua a me Pōhaku. Inā ua hiki i ka haumana ke ‘ike i nā mana‘o ‘oko‘a o ka ‘ōlelo ho‘okahi, he ‘ike ia e kō ai ke ana.</p>